

УДК 821.161.2–22 Саксаганський 1/707

Ганна Костенко**П'ЄСА «ШАНТРАПА» О. САКСАГАНСЬКОГО
У ВИСТАВІ Д. БОГОМАЗОВА «ЩО ЇМ ГЕКУБА?»**

У статті йдеться про виставу кївського режисера Д. Богомазова «Що їм Гекуба?» на сцені Одеського українського театру ім. В. Василька, котра є варіацією п'єси О. Саксаганського «Шантрапа» й У. Шекспіра «Гамлет», що відкрила нові аспекти театральної інтерпретації вічного питання: бути чи не бути митцем.

Ключові слова: драматичний жарт, комізм, авторефлексія, метадрама.

В статті речь идет о постановке киевского режисера Д. Богомазова «Что им Гекуба?» на сцене Одесского украинского театра им. В. Василько, в которой открываются новые аспекты театрально-сценической интерпретации вечной темы: быть или не быть творцом.

Ключевые слова: драматическая шутка, комизм, авторефлексия, метадрама.

The article tells about the theatrical production by Kiev's director D. Bogomazov «Don't they mind of Hecuba?» performed in Odessa Ukrainian V. Vasilko theatre that opens new range of theatrical stage interpretation of the eternal question: to be or not to be an artist.

Key words: dramatic joke, comism, autoreflexion, metadrama.

Наприкінці XIX ст. український театральний простір був заповнений аматорськими трупами, які створювали легкі комедійні п'єски. Логічно, що зміст таких вистав був продиктований смаками невибагливої публіки, котра дивилася на акторів як на комедіантів, що мали розвеселити, побавити глядачів. Саме тому на початку XX ст. з'являється низка драматичних текстів М. Кропивницького, С. Ніколаєва, В. Овчиннікова, О. Саксаганського, В. Самійленка, В. Товстоноса, С. Черкасенка, Ю. Яворенка, в яких піднімалися питання знецінювання театру, театального мистецтва зокрема, акторської гри, обізнаності самих глядачів. Так, у п'єсах вищезазначених українських драматургів проблема існування акторського побуту набувала узагальненого характеру, відкриваючи жанрові можливості драматичного жарту. *Meta* статті полягає, передусім, у дослідженні шляхів реінкарнації сюжету драматичного жарту О. Саксаганського «Шантрапа» у театральній експериментальній постанові сучасного кївського режисера Д. Богомазова «Що їм Гекуба?».

Варто зазначити, що п'єса «Шантрапа» О. Саксаганського побудована на прийомі «театру в театрі», завдяки чому створюється теа-

тралізований світ акторської дійсності. Саме демонстрація на сцені репетиційного процесу акторів ускладнює комунікацію між залом та сценою, адже, як зазначає Є. Гротоський, репетиція — дуже специфічна річ, оскільки присутній тут лише один-єдиний глядач, роль якого «виконує» сам режисер [1, 114]. Глядачі, що спостерігають за репетицією персонажів жарту О. Саксаганського, автоматично перетворюються на режисерів їхньої постановки, висловлюючи свою позицію аплодисментами, сміхом чи, навпаки, свистом і критикою. Цікава авторська позиція виявляється також у іронічному ставленні драматурга до «екзистенцій» актора Бездомного. У тексті гротескно виглядає публічне здійснення Бездомним «провокації щодо інших через провокацію щодо себе» [1, 24]: актор-грішник, п'яниця, що «рве гвозді» на сцені, перетворюється на актора-святого, пророка, який намагається донести усю правду про себе й оточення. Спрямування авторської тенденційності відображається у відповіді актора Бездомного на знущання театральних побратимів: «Ні, я артист, я знаменитий артист, а ви шантрапа, що за гроші готові поступитися усім. Ви розбійники, злочинці мистецтва. Ви псуєте смак публіки. Через вас який-небудь землячок паперомаз, співробітник старої беззубої гетери з Кароваєвської вулиці, пише, що у нас тільки і є, що гопак і співи, гопак і співи» [3, 33].

Драматична розв'язка в жарті наступає тоді, коли, не витримуючи емоційного та психологічного тиску «сильних міра цього», трагік Бездомний розуміє, що й сам не відрізняється від тих «жуків», які заповнили сцену. На очах у глядачів Бездомний «перетворюється» на шантрапу: «Так, я шантрапа, але по нещастю! Така моя доля, а ти шантрапа по своїй удачі. Ти таке щось гненне, таке мізерне і мілке, що мітла, якою гонять тобі подібних з кону, пройшла мимо, тебе не зачепивши, — і ти зостався...» [3, 38].

У структурі драматичного жарту О. Саксаганського «Шантрапа» виразно простежується авторське бачення розвитку драматичної дії. Зникають пісні-куплети та хореографія як основні елементи дійства. Характерним також є збільшення кількості дійових осіб. Неможливість однозначного розв'язання конфлікту в «Шантрапі» створює ілюзію незавершеності дії, фрагментарний характер якої зумовив рівноправність усіх дійових осіб у сюжеті п'єси. У драматичному жарті українського драматурга руйнується послідовність розгортання конфліктів, які подрібнюються, цілісність драматичної дії розмивається

через відсутність домінуючої лінії, посилюються форми вираження авторської позиції тощо. Випадкові ситуативні конфлікти персонажів відтворюють типові звичаї тогочасного середовища, вони, зазвичай, не розв'язуються, а усуваються, витісняються наступним епізодом. У тексті драматичного жарту помітно виявлялася авторська рефлексія крізь різноманітні форми гумору, комізму, сатири, гротеску. Але драматург не просто вказує на проблеми тогочасного театру, він викриває соціальні питання, підштовхуючи до відповідних рефлексій: хто є шантрапою — той, хто «Наталку» без Наталки ставив», чи той, хто цього не помічає?

У своїй п'єсі О. Саксаганський створює карикатуру на побут театральної трупі через перебільшену натуралізацію театральних прийомів (закінчення п'єси гопаком чи «гра нутром» трагіка Бездомного, який на сцені «рве гвозді»), а також театральні експерименти, у яких розпізнаються режисерські прийоми В. Мейєрхольда. Однак драматург не лише пародіює театральну дійсність, а гостро викриває стереотипи мислення, людську поведінку та стан культурного розвитку як конкретної особистості, так і театральних канонів тогочасного українського театру.

Ідея «мистецької шантрапи» залишається актуальною й сьогодні, продовжуючи своє сценічне життя у постановках сучасних режисерів. Так, у 2005 році на сцені Одеського українського театру ім. В. Василька з'являється вистава-експеримент київського режисера Д. Богомазова «Що їм Гекуба?», поставлена на основі п'єси О. Саксаганського «Шантрапа», з виразною адресацією до видатної п'єси Шекспіра як до метадрами трагедійного пафосу. Безумовно, ця вистава є спробою режисера й акторів рефлексувати над «вічними проблемами» буття театру.

За основу вистави Д. Богомазов бере сюжет Саксаганського про провінційну трупу, що репетирує «Гамлета». Тема роздвоєності акторської сутності на генія та шахрая, контраст духовного усвідомлення сили мистецтва (у виставі цитуються тексти Шекспіра мовою оригіналу) та матеріальної користі (відображення побутових «саксаганівських» сенок з акторського побуту), по суті, не є новою. Та Д. Богомазов створює цікавий експеримент, модернізує вертепну форму, поєднуючи реалістичний та умовний театр.

Вистава «Що їм Гекуба?» наглядно демонструє, що таке сучасний синтетичний театр, який не вимагає від своєї аудиторії абсолютного

розуміння, потрактування, навпаки, він підкреслено закритий, містичний: дві статуї, ліворуч і праворуч від сцени, що слугують декораціями, до кінця вистави залишаються закритими тканиною, і це створює атмосферу таємничості, прихованості, умовчання. Що це за статуї: комедія і трагедія, форма й ідея, життя й смерть? Скульптури *навмисно* закриті від глядачів, вони не вимагають прочитання, бо не має сенсу бути прочитаними. Д. Богомазов — майстер створення системи театральних символів. На сцені немає жодного елемента, який би не символізував певну субстанцію, тобто Богомазов, відбудовує сценічний світ-символ (внутрішній і зовнішній), підкидаючи глядачам певні підказки, і якщо вони захоплюються, тоді відкриваються нові підтексти. Для київського режисера важливо передусім надати атмосферу виставі; знак або підказку глядач не завжди вміє захопити й прочитати, але *потрібну режисерові емоцію*, яку викликає той чи інший образ чи персонаж, глядач відчуває на інтуїтивному рівні. Не дарма, Дмитро Богомазов, в одному з своїх інтерв'ю, підкреслює, що йому цікаві драматичні тексти, які мають певну вертикаль. Горизонталь тексту є його історія, сюжет, тема, які безкінечно повторюються в мистецькому просторі. А ось вертикаль надає тексту смисл, що, за Богомазовим, завжди пов'язаний із парадоксом, таємницею, яка дає можливість об'ємного, глибинного переживання світу. Режисер підкреслює, що смисл неможливо впіймати один раз і назавжди, він існує лише як надчуття. Саме тому театр Богомазова, зокрема вистава «Що їм Гекуба?», вимагає від глядачів асоціативного, образного мислення [див: 2]. Наприклад, на початку вистави з'являється химера, її присутність додає певного дискомфорту деяким персонажам п'єси. Вона може символізувати 1) образ смерті високого мистецтва під тиском дилетантських амбіцій, дешевих смаків мецената; 2) смерть цілісної людини, саме Гамлета, якого постійно шукає декоратор («Ви не бачили Гамлета? Куди подівся Гамлет?»), власне, 3) дух, фантом, що живе не лише у будинку Французької опери, але й в провінційному театрі. Втім не так важливо, *хто* є ця химера насправді, а те, *які емоції* вона викликає у глядачів (та й персонажів). Химера, своєю пластикою, зовнішнім виглядом, костюмом, навіть музичним супроводом, що нагадує скреготіння, асоціюється з величезним тарганом, породжуючи у підсвідомості глядачів відчуття бридливості, огиди, недовершеності, викривлення. Важливу роль відіграють у виставі Богомазова сценічні ефекти, зокрема звукові, створюючи окрему декорацію

для появи химери чи мецената. Отже, перед режисером постала мета: створити вкрай гротескний світ театралізованого життя, заплутати глядачів у світі ілюзій справжнього та несправжнього, життя й театру, марева й дійсності. І йому це вдалося.

Д. Богомазов на основі авторефлексійної п'єси О. Саксаганського створює *свій* самотеатр, аби підкреслити: Гамлет давно загублений за театральними лаштунками, його кличуть, але не можуть знайти, він давно помер і підлягає інтерпретаціям усілякої шантрапи (Зіни, декоратора, Бездомного). Діоніс поступився місцем Нарцисові, закоханому у власне відображення, і ця самозакоханість — невиліковна хвороба сучасного мистецтва чи того, що зараз прийнято вважати мистецтвом. Власне, ця самозакоханість персонажів у самих себе фантастично гіперболізована й подається у виставі завдяки гри тілом. Зокрема, Д. Богомазов приділяє пластиці акторів величезну увагу. Тіло актора — його мова. Одразу пригадується пластичний дует декоратора і Зіни, який побудований на комічних падіннях акторів на підлогу. Але ця «гра» не позбавлена смислу, в ній прочитується певна режисерська іронія на сюжетні стереотипи любовних колізій від водевільної забавки до мелодраматичного пафосу. Актори не вимовляють ані слова, але розмовляють очима, тілом, створюючи таким чином цілу антологію закоханості, свою «історію кохання». Втім, оригінальність і парадоксальність вистави полягає у тому, що незважаючи на концентрований коктейль богомазовських режисерських прийомів, «Що їм Гекуба?» одночасно розрахована на будь-яку аудиторію. Той, хто «прийшов за комедію», неодмінно отримує і комічне видовище, і жарти блазня, який веселить публіку своєю недолугістю, безпосередньо звертаючись до залу (елемент такої собі запланованої імпровізації). Хто очікує на трагедію — побачить під маскою грубої коміки заплакане обличчя арлекіна. Важливо те, що за своє сценічне існування кожен персонаж (декоратор, Зіна, актор Бездомний, антрепренер, усі, крім мецената) проживає маленьке життя, поєднуючи у собі всі ролі одночасно: коміка і трагіка, блазня і лицаря, митця і дилетанта. Вони живуть, вмирають, замислюються над життям і знецінюють його. Все як у житті... і ці дві статуї, праворуч і ліворуч від сцени, так і залишаються непізнаними, бо ніхто з персонажів та й, напевно, з глядачів, не має часу на пізнання справжнього. На оригінал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гроговський Є. Театр. Ритуал. Перформер / Єжи Гроговський. — Львів : Літопис, 2008. — 186 с.
2. Никитюк М. Дмитрий Богомазов: Убить иллюзии [Електронний ресурс] / Марина Никитюк. — Режим доступа: http://teatre.com.ua/modern/dmytrij_bogomazov_ubyt_yllyzuy/
3. Саксаганський О. Шантрапа. Жарт на 1 дію / Опанас Саксаганський. — К., 1914. — 40 с.

Стаття надійшла до редакції 12 березня 2015 р.